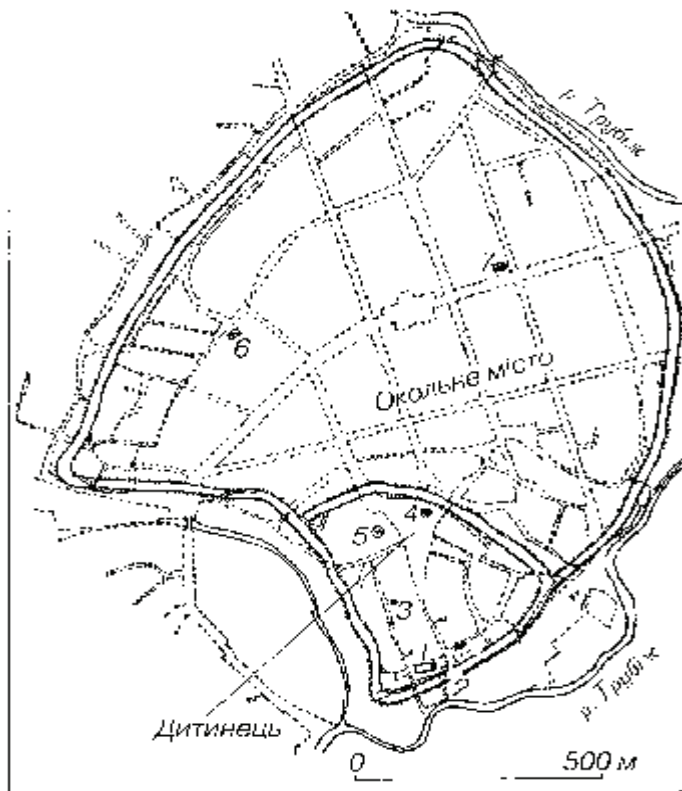

УДК 72.03

Хараборська Ю.О.

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ. ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ РОЗВИТОК.

Переяслав розташований на площинній місцевості лісостепової зони з невисокими пагорбами. Він був головним форпостом Русі на лівобережжі Дніпра у боротьбі з кочівниками. За легендою назва міста пов'язана з перемогою руського витязя над печенізьким богатирем. Тобто руський богатир "перял славу" печенізького.

Переяслав.
План міста,
XI—XII ст.
1 — Михайлів-
ський собор;
2 — Єпископ-
ські ворота; 3 —
однавабла церк-
ва; 4 — Анарі-
їстична(?) церк-
ва; 5 — Боро-
лицька церква на
княжому дворі;
6 — однава-
бла церква під
сучасним Успен-
ським собором;
7 — церква-ци-
рковий

Місто складалося з двох укріплених частин, розташованих на мисі при впадінні ріки Альти в Трубіж (іл. 1). У Дитинці площею близько 12 га у 10-11 ст. розташовувалися двори-хороми князів, дружинників і духовенством. На північ від Дитинця розбудовується окольне місто, яке також було укріплено міцними городнями. Троє воріт вели з окольного міста у передмістя та на головні шляхи. У центрі окольного міста була головна площа і торг, від яких на чотири боки відходили дороги до воріт.

Переяслав.
Михайлівський
собор, XI ст.
Реконструкція
Ю. Акєєва

В кінці 10 ст., після перемоги над печенігами київський князь Володимир розширив дитинець (близько 80 га) і

укріпив фортецю.

На зламі 11-12 ст. у Переяславі іншим київським князем Володимиром Мономахом та артіллю візантійських майстрів був зведений Михайлівський собор (1098 р., іл. 2). Який являв собою великий (33x27 м) п'ятинавовий храм з однією великою апсидою. Купол спирався на чотири могутні (3x3 м) стовпи зі стороною підкупольного квадрата 5,8 м. Особливістю храму є витягнений центральний трінавовий простір, через що східний фасад мав уступчасту форму. Перед порталами з трьох боків прибудовані притвори. Сходи на хори розташовувалися в північно-західному куті; нартекс і крайні нави відокремлені від центрального простору аркадою. Зовнішні стіни були розчленовані лопатками та декоративними нішами й завершувалися закомарами. До північно-східного рогу собору прилягав невеликий безстовпний храм з напівкруглою апсидою. З південного сходу до собору були прибудовані три каплиці. Внутрішні стіни прикрашали фрески та мозаїки.

У 1098 р. на княжому дворі Переяслава Володимир Мономах зводить церкву Богородиці. Досить значні розміри (20,6x14,2 м) мала шестистовпна триапсидна Воскресенська церква, збудована в середині XII ст. Інші споруди в Переяславі — невеликі за розмірами. Їхні склепіння спирались або на два стовпи в центрі та виступи апсиди, або на чотири стовпи, які розміщувалися так, що під куполом утворювали не квадрат, а видовжений прямокутник, який перекривався з використанням допоміжних арок, що зводили прямокутник до квадрата. Така система створювала динамічний об'єм споруди. Вона найяскравіше проявила себе в мініатюрному храмі, прибудованому до Членської церкви. Купол його був розміщений над центром внутрішнього простору і спирався через попружні арки на західну й східну стіни. Саме такою була Михайлівська церква в Острі — одноапсидний чотиристовпний невеликий храм, від якого збереглася східна частина з фресками в апсиді.

Упродовж досить короткого часу в Переяславі було збудовано не менше дев'яти цегляних будівель. За якістю і багатством оздоблення вони не поступалися київським; смальту для мозаїк виготовляли в майстерні, неподалік від місця будівництва. Робота артілі візантійських майстрів у Переяславі тривала недовго. У 1113 р. Володимир Мономах перевів її, мабуть, до Києва.

У першій половині 14 і половині 17-го ст. Переяслав мав уже сформовану схему розпланування. Вона мала віялоподібну (багатопроменеву) мережу основних вулиць з елементами радіально-кільцевої системи, де головні вулиці орієнтувалися на укріплене ядро.

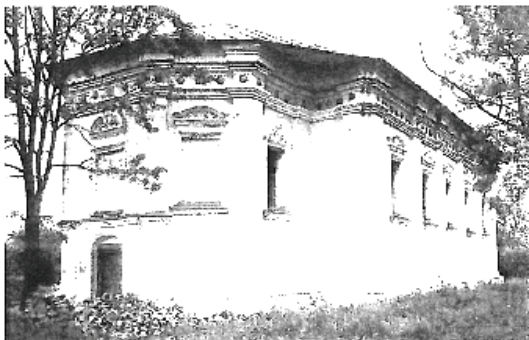
В 1410 році Переяславське ополчення брало участь у Грюнвальдській битві, а в 1585 році король Стефан Баторі дарував місту Магдебурзьке право і

передав його князю Костянтину Острозькому, який побудував тут фортецю замість зруйнованої.

У 16 ст. Переяслав відіграє важливу роль у формуванні козацтва і визвольній війні 1648-1654 рр. проти Речі Посполитої. В цей період на фундаменті Михайлівського собору переяславським полковником Ф. Лободою споруджується Михайлівська церква (вул. Московська, 34) і дзвіниця 1646-1666 рр. які збереглися і досі. Разом вони утворювали єпископське подвір'я.

В 1654 році відбулась Переяславська рада, де був підписаний воєнний договір з Московією. Після підписання угоди фортеця в Переяславі стала штатна, тобто там розміщались московські стрільці.

У другій половині 17 ст. фортецю реконструюють відповідно до засад нової фортифікації – будують бастіони і рavelіни. При цьому збільшується товщина і висота валів, з'являється земляний бруствер товщиною до 3 метрів. Дерев'яні башти почали використовувати як бастіони, для чого розбирали дахи і на верхніх платформах встановлювали гармати. У межах фортеці містилися не лише військово-адміністративні але і громадські та релігійні центри всієї округи з численними кварталами досить щільної забудови.

Переяслав. Михайлівська церква, 1654 р.
Сучасний вигляд

Переяслав. Колегіум, 1753 р.
Фрагмент фасаду. Сучасний вигляд

З 20-х років 18-го ст. петербурзький уряд активніше втручається до містобудівних процесів в Україні. Урядові зусилля спрямовувались на реконструкцію фортець загальноімперського значення – Києва, Чернігова, Переволочної та Переяслава. У 40-х роках під керівництвом інженер-полковника Д. Дебоскета здійснено останню широкомасштабну реконструкцію фортеці.

В архітектурі другої половини 17-го середині 18-го ст. провідним типом споруд були церковні будівлі. Простежувалось два архітектурні жанри. Умовно їх можна назвати: державним (фундаторами виступали

гетьмани й полковники) та громадським (парафіяльним). Споруди у Переяславі цього періоду відносились до проміжного типу. Для них був характерний розвиток планово просторової композиції. Зразками є девятидільна одnobанева будівля Вознесенського собору та безбанева Михайлівська церква (іл. 3).

Стиль архітектури цього періоду звичайно називають українським бароко. Цей стиль значно відрізняється від, наприклад, італійського бароко. Українське зодчество розвивало власні будівельні концепції. Споруди, комплекси і ансамблі цього періоду позначені яскравою національною індивідуальністю. Різко зросло значення декору з широким використанням штукатурного ліплення, поліхромії монументального малярства. Стильова еволюція архітектури характеризується домінуванням у декорі стилістики, проте із збереженням об'ємно-просторової типології, виробленої на попередньому етапі. Штукатурне ліплення майстри виконували за малюнками архітекторів по металевому каркасу, закріпленому на мурі кованими цвяхами. Чудовим зразком українського бароко є ансамбль Вознесенського монастиря. Він складається з Вознесенського собору (1695-1700 рр., вул. Сковороди, 54) зведеного на кошти гетьмана І. Мазепи, дзвіниці (1770-1776 рр.) і колегіуму (1738, іл. 4). В 1753 р. в колегіумі викладав Г. С. Сковорода. Йому присвячений музей (вул. Сковороди, 52) та встановлено пам'ятник.

Архітектура початку 19-го ст. характеризується використанням раціональних принципів організації простору. Це доба стилю ампір. У Переяславі застосовується прямокутна сітка квартальної забудови. До кінця 19-го ст. виросло значення технічного прогресу, тому в будівництві значно зросла роль інженерів, які освоювали економічніші і міцніші будівельні матеріали, розробляли нові концепції, володіючи методами їх розрахунку, задовольняли зростаючі комунальні потреби й удосконалювали благоустрій міст. До пам'яток цього періоду у Переяславі відносяться синагога (кінець 19 ст., вул. Покровська, 38), будинок друга Т.Г. Шевченка доктора Козачковського А. О. (1820 р., вул. Шевченко, 8) та будинок дрібного дворянина (кінець 19 ст.) зараз музей декоративно-прикладного мистецтва.

В цей період у Переяславі народились та проживали такі видатні особистості як класик єврейської літератури Шолом-Алейхем (Соломон Нахумович Рабинович, 2 березня 1859 р.) та В. Г. Заболотний (1898-1962) відомий архітектор, автор будинку Верховної Ради, в його помісті тепер музей (вул. Мазепи, 7).

Кінець 19-го та середина 20-го ст. пройшли для Переяслава малопомітно. Пам'яток архітектури цього періоду не збереглося.

Під час другої світової війни Переяслав увійшов в історію героїчним форсуванням Дніпра, радянськими військами на Буклінському плацдармі. Про

ці події розповідає музей-діарама, розташована у приміщенні Вознесенського собору.

Після закінчення війни у Переяславі, як і у всій країні, проходило відновлення і будівництво житлових та архітектурних споруд. Основною рисою цього періоду був функціоналізм. Окрім того війна підняла патріотичний дух і в повоєнні роки почали проводитись досить серйозні роботи по відновленню та збереженню пам'яток минулого.

Для другої половини 20-го ст. у зв'язку з розвитком індустрії домобудівельних комбінаті і спробами розв'язати житлову проблему, було характерне будівництво низько комфортних квартир ("Хрущовки"), зведена до примітивізму забудова аскетичними блоками, спрощений благоустрій і низька якість робіт. Це стало невтішним символом вторгнення масової індустріалізації в архітектурі.

Із здобуттям Україною незалежності з'явилися нові можливості і нові проблеми. Використання під забудову вільних ділянок у центральних міських зонах в багатьох випадках проводиться без обґрунтування призначення, потужності, висоти і стильових ознак будівель. Це стало реальною загрозою втрати своєрідності історичної забудови, порушення її масштабності і взагалі зникнення архітектурних надбань минулих епох.

Перелік використаних джерел та літератури

1. Антонович Д. Із історії церковного будівництва на Україні. Прага, 1925 р.
2. Архитектура Украинской ССР: В 2т. / под ред В.Т. Заболотного. – М.: Госстройиздат, 1954 т. 1-2.
3. Боплан Гийом Левассер де. Опис України.- К.: Наук. Думка., Кембридж., Укр. Наук. Інститут, 1990 р.
4. Варяницын А. Об украинском архитектурном стиле. // Укр Жизнь – 1913 - №1. – С. 27-32.
5. Вечерський В.В. Архітектура і містобудівна спадщина добі Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. – К.: Голов. Архітектура 2001.
6. Вечерський В.В. Плани міст Лівобережної України 17-18 ст. як джерела вивчення містобудівного розвитку // Архіт. Спадщина України.- 1996 – вип. 3, ч. 1. – С. 105-121.
7. Вечерський В.В. До питання про національний стиль в архітектурі України 17-18 ст. – Архіт. Спадщина Україні.- 1994 – вип. 1. - С. 102-113.
8. Грушевський Н.С. Історія України–Руси: в 11т. 12 кн.- К.: Наук. Думка, 1995.

9. Давня історія України: В 3т. / ред.кол.: П.П. Толочко та ін. – К.: Нак. Думка 1997-2000.
10. Ернст Ф. Українське мистецтво 17-18 віків.- К.: Криниця, 1919. - 32 с.
11. Кіллесо С.К. Архітектор Володимир Заболотний (до сторіччя від дня народження) // Архітектура і престиж.- 1988.- №2(8). – С. 25-27.
12. Комеч А.И. Древнерусское зодчество 10-го начало 12-го веков: Византийское наследие и становление самостоятельной традиции.- М.: Наука, 1987.- 318 с.
13. Кричевський В. Розуміння Українського стилю // Сяйво. – 1914.- №3. - С. 88-91
14. Павлуцкий Г. Деревянные и каменные храмы // Древности Украины.- К.: 1905
15. Цапенко Н.П. Архитектура Левобережной Украины 17-18 веков.- М.: Стройиздат, 1967. - 234 с.
16. Центральна Україна. Путівник .- К.: Ваклер, 2008.: 235 с.
17. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі.- К.: Тамірис 1993. - 222 с.
18. Шумицький М. Український архітектурний стиль.- К.: 1914.- 60 с.
19. Історія Української архітектури / під ред. В.Тимофієнка.- К.: Техніка, 2003. - 472 с.

Анотація

В статті "Переяслав-Хмельницький. Історико-архітектурний розвиток" йдеться про історичний розвиток архітектури у місті Переяслав-Хмельницького.

Аннотация

В статье "Переяслав-Хмельницкий. Историко-архитектурное развитие" речь идет об историческом развитии архитектуры в городе Переяслав-Хмельницкий.